

Ziya Gökalp Düşüncesinde Parçalanmış ve Yenilenen Sistemin Örneği Biçimleri: Türkleşmek, İslâmlaşmak, Muâsırlaşmak*

Patterns of the System's Falling Apart and Renewal in Ziya Gökalp's Thought: Turkification, Islamization, Modernization

Doç. Dr. Mustafa GÜNERİGÖK ¹

Öz

Ziya Gökalp (1876-1924); Türk modernleşme tarihinin önemli kuramcı, aydın ve sosyoloğudur. *Devletin bekâsı için eski, yeni ve aktüel olan arasında hiç şaşırmadı*. Onun hikâyesi şahsî sorunlarla örülü bir düşünme yolcuğu değildir; o, Tanzimat sonrasındaki düşünsel, siyasi ve sosyolojik krizimizin ekseninde, var olan sorunların tespitini ve olası çözüm yollarını odağına almıştır. Değişen şartlara göre fikirlerinin değiştiği de vakidir, ne var ki istikameti hep aynı kalmış, devlet ve millet meselesinde bir çözüme varmaya çalışmıştır. Türk modernleşmesinin kangren hâline gelen ve bir çözüm bekleyen sorunlu alanlarına dönük fikirler serdetmiş, bu bahislerde hem kendi zamanında hem daha sonraki dönemlerde etkili olan ve dolayısıyla kanonik diyebileceğimiz eserler yazmıştır. Ölümünün ardından yüz yıl geçmesine rağmen Gökalp, Türk sosyolojisi, Türk siyasal zihniyeti ve söylemi açısından hala çok önemli bir isimdir. Gökalp'in "Türkleşmek, İslâmlaşmak, Muâsırlaşmak" kitabı, onun zihniyet dünyasını yansıtan temel yapıtlardan biridir. Kitap ilkin 1911-1912 yılları arasında Türk Yurdu dergisinde sekiz bölüm halinde tefrika edilmiştir, ardından 1918 yılında kitap olarak yayımlanmıştır. Bu kitapta "İslam", "hars", "medeniyet", "Türklük", "mefkûre" ve "millet" gibi konular ve kavramlar ele alınmıştır. "Türkleşmek, İslâmlaşmak, Muâsırlaşmak" millet ve devletin, din ve tarihin birbiriyle ilişkisinin oluşturduğu bir toplumsal gerçeklikte ve ideal bir terkipte kök salar. Ona göre "ittihat" ve "terakki" bu terkipte doğru anlamak ve yaşamakla mümkündür. Bu çalışmada Gökalp'in "Türkleşmek, İslâmlaşmak, Muâsırlaşmak" kavramlarını tetkik ederek onun anlatısının genel koordinatlarını ortaya çıkarmak ve söz konusu dönemin kırılmalı siyaset ve kültür dünyasında, "değişim" ile "süreklilik" arasında gidip gelen tartışma ve icraatlarda, üç kavrama dayanan bu fikrin nasıl bir yer kapladığını saptamaktır. Bu teorik-kritik yorumda temel referansımız Gökalp'in ilgili kitabıdır.

Anahtar Kelimeler: Ziya Gökalp, Türkleşmek, İslâmlaşmak, Muâsırlaşmak

Makale Türü: Araştırma

Abstract

Ziya Gökalp (1876-1924) was a critical theorist, intellectual, and sociologist in the history of Turkish modernization. He never wavered between the old, the new, and the actual for the state's survival. His story is not a journey of thinking woven with personal problems; he focuses on identifying existing issues and possible solutions on the axis of our intellectual, political, and sociological crisis after Tanzimat. His ideas changed according to the changing conditions, but his direction always remained the same, and he tried to

* Bu çalışmanın ilk hali 04 – 06 Ekim 2024 tarihlerinde Afyonkarahisar'da düzenlenen *Ölümlünün 100. Yılında Ziya Gökalp ve Sosyoloji* kongresinde sözlü bildiri olarak sunulmuştur.

¹Sakarya Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, FDB, Din Sosyolojisi, mgunerigok@sakarya.edu.tr.

Atf için (to cite): Günerigök, M. (2024). Ziya Gökalp Düşüncesinde Parçalanmış ve Yenilenen Sistemin Örneği Biçimleri: Türkleşmek, İslâmlaşmak, Muâsırlaşmak. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 26(Ölümlünün 100. Yılında Ziya Gökalp ve Sosyoloji Sempozyumu Özel Sayısı), 145-156.

solve the matter of state and nation. He presented ideas on the problematic areas of Turkish modernization that had become gangrenous and awaited a solution. He wrote influential Works in his own time and later periods, which can thus be called canonical. One hundred years after his death, Gökalp is still an important figure in Turkish Sociology, political mentality, and discourse. Gökalp's book "Türkleşmek, İslâmlaşmak, Muâsırlaşmak" (Turkification, Islamization, Modernization) is one of the fundamental works reflecting his world of mentality. The book was first serialized in eight chapters in the *Türk Yurdu* magazine between 1911 and 1912 and then published as a book in 1918. In this book, topics and concepts such as "İslam," "heritage," "civilization," "Turkishness," "mekûre," and "nation" are discussed. "Türkleşmek, İslâmlaşmak, Muâsırlaşmak" takes root in a social reality and an ideal composition formed by the interrelation of nation and state, religion and history. According to him, "İttihad" and "progress" are possible by correctly understanding and living this combination. This study aims to reveal the general coordinates of Gökalp's narrative by examining his concepts of "Turkification, Islamization, Modernization" and to determine how this idea based on three concepts occupies a place in the fragile political and cultural world of the period in question, in the debates and actions oscillating between "change" and "sustainability." The primary reference for this theoretical-critical interpretation is Gökalp's related book.

Key Concepts: Ziya Gökalp, Turkification, Islamization, Modernization

Paper Type: Research

Giriş

Ziya Gökalp, eserleriyle olduğu kadar, siyasi düşüncesi, zaman zaman değişen fikirleri ve sosyoloji anlayışı ile 20. yüzyılın kapısında bekleyen aydınlar arasında özel bir isimdir. Bu dönem aydınları kaba hatları ile iki farklı eksen etrafında kümelenirken, Gökalp, bu iki eksen birinden taşınmayı, bu ikilik (hatta üçlük) arasında bir terkip inşasını teklif eder. Bundan öte Türk sosyoloji tarihi ve yeni devletin ideolojisi bahis konusu olduğunda akla gelen ilk isim şüphesiz Gökalp olacaktır. Ölümü üzerine bir asır geçmesine rağmen hâlâ çok canlı bir şekilde konuşulmakta ve tartışılmaktadır. Daha farklı bir deyişle olay ve olgulara yaklaşım tarzı güncelliğini korumakta, değişen zaman ve tarihsel olaylara rağmen Türk modernleşmesinin krizlerini aşmak için çözüm mercii olarak başvuru kaynağı sayılmaya devam edilmektedir.

Gökalp, tarihin hercümerç olduğu bir dönemde, Sultan Abdülhamid'in tahta çıktığı tarihte; 1876 yılında, Diyarbakır'da doğdu. Asıl adı Mehmet Ziya'dır. Yazılarında Ziya Gökalp adını kullanır ve daha çok bu adla bilinir. Medrese geleneğinden gelen, kültür düzeyi yüksek ve Müftüzâdeler olarak bilinen ve İslam kültürüyle hemhâl olan bir ailenin çocuğudur. Kaba bir tasnifle söylenirse "Türkleşmek", "İslâmlaşmak" meselelerinde Namık Kemal, Muhammed Abduh, Cemaleddin Efgani gibi devrin önemli isimlerinden etkilenmiştir; "muâsırlaşmak" meselesinde ise etkilendiği birçok yazar/düşünce insanı olmakla birlikte; entelektüel sermayesinin parametrelerini değiştirecek denli etkisinde kaldığı kişi Fransız sosyolog Emile Durkheim'dir. Yanı sıra entelektüel soy ağacında Henri Bergson'un varlığı da önemlidir. Daha doğrusu söz konusu taksimi değil ama bu kavramların her birinin içeriğini, bu kavramların neye delalet ettiğini sözünü ettiğimiz yazarlar/ düşünürler takip edilerek kestirilebilir. Gökalp, Türk sosyolojisinin ilk önemli kurucularındandır. Onun sosyolojisi elbette bugünkü sosyoloji anlayışımızın dışında kalır; yer yer antropoloji, yer yer sosyal teori, yer yer bir sosyal felsefe biçimindedir. Ondaki "sosyolojik tahayyül" toplumu anlamak/ açıklamak üzerinde değildir; modern bir toplum inşasının sahici ve sağlıklı prospektüsünü göstermeyi amaçlar.

Ziya Gökalp'in hikâyesi, kendi devrinin bir romanı sayılabilir; bu devrin buhran ve arayışlarını, sorun ve trajedilerini Gökalp'in de hayatında/ hikâyesinde görmek mümkündür. Dönem, bir sarsıntı dönemidir ve Gökalp, bunu hayatının her safhasında yaşayacaktır. Bir bürokrat/ memur olan babasını henüz 14 yaşındayken kaybeder, bu kayıpla birlikte bir boşluğun içine düşer; arafta kalır, arayışlar ve ideolojiler içinde yolunu bulmaya çalışır, hatta intiharla bu hikâyeyi bitirmek istediği zamanlar dahi olur. Diyarbakır, gençliği, İstanbul, II. Abdülhamid

devri, Tanzimat'la başlayan yeni kültür hareketleri, üç tarz-ı siyaset, yeni aydın kuşağı, İttihad ve Terakki, Darülfünun, sürgün, Malta günleri, matbuat âlemi, makaleler, kitaplar, şiirler, kurtarılması gereken bir imparatorluk, genç Türkiye ve Diyarbakır'a dönüş. Roman, şairin/teorisyenin sürgünden dönüşünden kısa bir müddet sonra ve genç sayılabilecek bir yaşta ölümle (1924) durulur (Erişirgil, 2007; Heyd, 2023, s.15-33). Tüm bu yaşadıkları dipsiz ve kıyısız denizlerde evine dönmeye çalışan bir *Odysseus imgesidir* (Erhat, 1996, s. 708) âdeta. Her dönüş teşebbüsü bir siren şarkısıyla bozulur, derken sirenlerin kalpleri ve akılları kendine râm eden büyü galip gelerek bitimsiz bir yolcuğu yeniden ateşler. Şüphesiz Gökalp, Odysseus kadar kılavuzsuz değildir; fakat ikisinin kesişen bir kaderi vardır: mitsel kahraman hatalarının diyeti olarak kıyısız denizlere mahkûm edilmişken, Gökalp, tarih denizinde kendi hatalarının bedeli olarak yahut tarihsel şartlar gereği büyük dalgalarla cebelleşmeye mecbur olan/edilen bir memleketin personasıdır. Bu hâl, modernleşme dönemi Türk aydınının trajik romanıdır denilse isabetsiz bir hüküm verilmiş olunmaz. Gökalp özelinde hem Türkiye'nin entelektüel, siyasal ve kültürel krizlerini hem Tanzimat sonrası aydınların serencamını görürüz. "Türkleşmek", "İslamlaşmak", "Muâsırlaşmak" kavramları bu trajedinin ana güzergâhlarını gösterir; bugün dahi Türkiye'nin olası "kurtuluş reçeteleri" zikredildiğinde ya bu üç güzergâhtan birine ya da bunların bir terkibine/sentezine başvurulur. Bu çalışmada bu trajedinin en önemli eserlerinden sayılan "*Türkleşmek, İslamlaşmak, Muâsırlaşmak*" tezini ve bu kavramları değerlendireceğiz.

1. Gökalp ve Üç Tarz-ı Siyaset

Modern Türk düşüncesinin doğrudan bağlantılı olduğu ana diyagram Gökalp'in "Türkleşmek, İslamlaşmak, Muâsırlaşmak" tezidir. Bu tez, esasında Yusuf Akçura'nın yazdığı Üç Tarz-ı Siyaset (2019) makalesine reddiyedir. Bilindiği üzere Gökalp'in çalışmasından birkaç yıl önce Akçura, "Üç Tarz-ı Siyaset"i 1904'te Kahire'de yayın yapan Türk Gazetesi'nde yayımlar. Gazetede neşrinden sonra makale adeta Türkçülüğün manifestosu şeklinde karşılanmıştır. Kriz dönemlerinde güçlü, etkili, ikna edici kurucu metinler mesiyenik görevler görür. Bu kriz döneminde neşredilen Üç Tarz-ı Siyaset'in de etki boyutu geniştir. Özetle; *Üç Tarz-ı Siyaset* (2019) şeklinde formüle edilen makalede Osmanlılık, İslamcılık ve Türkçülük akımları tartışılmaktadır. Akçura'da bu makaleden sonra "Muâsır Avrupa'da Siyasî ve İctimaî Fikirler ve Fikrî Cereyanlar" ve "Siyâset ve İktisat Hakkında Birkaç Hitabe ve Makale" gibi kitaplar da yazar. Daha evvel kısmen milliyetçi bir kimlikle bilinen Akçura, bu son yazdıklarından sonra "pantürkist" veya "pantürkizmin babası" olarak nam salar. Geniş bir muhitte de bu ideolojinin teorisyenini kabul görür. Akçura "Üç Tarz-ı Siyaset"te özetle Osmanlı devletinin kurtuluş çaresi olarak düşünülen üç farklı reçeteyi tartışır; ona göre devletin bekası ancak Türkçülük ile mümkün olacaktır. İslamcılık, gayr-i Müslim nüfus sebebiyle birleştirici bir işlev göremeyecek, Osmanlılık ise yükselmekte olan etnik milliyetçilikler sebebiyle bir çare olamayacaktır. Akçura, Balkan halklarının isyanlarını buna delil olarak gösterir. Buna karşıt olarak Türkçülük ile imparatorluk dâhilindeki Türkleri fikren ve vicdanen birleştirip devleti yeni zamana uygun bir şekilde millî bir omurga etrafında sağlamlaştırmak mümkün olacaktır (Akçura; 2019). Üç Tarz-ı Siyaset yayımlandığı dönem özellikle Akçura'nın yakın arkadaşı olan Ali Kemal, Ahmet Ferid Tek ve İslamcı ekolden gelen aydınlar tarafından şiddetle tenkit edilir. Şüphesiz Gökalp'in metni bu dönemde yazılan eleştirilerin en önemlisidir.

2. Gökalp ve Paradigmayı Örme Biçimi

Kuram/lar çoğunlukla belirsizlik içerir, daha fazla kanıt ister, tamlıktan ziyade hipotez ağırlıklıdır (Taylor, 2014, s. 15). Bu sebeple kuram merkezli okuma, delillendirilmiş/ kanıtlanmış gerçeklerden ziyade henüz test aşamasında bulunan hipotetik bir gerçeğe dayalıdır. Bilhassa sosyal fenomenler söz konusu olduğunda bu durumun ne kadar önem arz ettiği, sosyal olay ve olguların test edilebilirliği nazar-ı dikkate alındığında fark edilebilir. Yine de kuram merkezli okuma bir realite olarak hayatımızda yerini almıştır; şüphesiz bunun sebebi eleştirel kültür ve düşüncedir. Eleştirel kültür ve düşünce kuramsal okuma sayesinde resmin ışısız kalan bölgelerini aydınlatmaya/ anlamaya çalışır. Bu ironik vaziyet karşısında Nasreddin Hoca'nın veciz fıkrasını hatırlamak bir fikir verebilir: kaybolan nesneyi karanlıkta bulmak olası

olmadığından lambanın ışığına güvenip söz konusu nesneyi bulunması mümkün olmayan yerde arama ihtimalini düşünmek yine eleştirel düşüncenin bir gereğidir. Gökalp söz konusu olduğunda da durum bundan hâli değildir. Çünkü Gökalp'i yalnızca Batılı bir sosyoloji kuramının Türkiye şubesi şeklinde okumak, hem Gökalp'in düşüncesini hem söz konusu sosyoloji kuramlarını yanlış anlamaya davetiye çıkarır. Gökalp'in soru ve sorunları, öncelikle kendi toplum ve tarihinin ürünüdürler; onun Batılı formasyonu bu vaziyetin bir neticesidir. Daha farklı bir deyişle onda öncel olarak duran şey Batılı sosyoloji kuramları olmayıp Osmanlı toplum ve siyasetinin çıkmazlarıdır. Bu çıkmazlar onu Batılı sosyolojilere götürmüş ve bunlardan bir terkip yapmasını sağlamıştır. Dolayısıyla Gökalp'in mefkûresini, merkezinde Fransız sosyolog Emile Durkheim (1858-1917)'in "kolektif vicdan"ının durduğu bir sosyoloji hikâyesi olarak düşünmek kabaca indirgemeci bir okuma biçimi olacaktır. Öncelikle Gökalp'in ilk etkilerini ait olduğu kültür ve düşünce dünyasından aldığı, dolayısıyla ilmi muhayyilesinin pekâlâ İslâmî olabileceği ve fakat Tanzimat sonrasındaki birçok aydın gibi Batı'yı tanıması sonrasında bu fikriyatının kısmî bir dönüşüme uğradığı söylenmelidir. Dolayısıyla Gökalp'in çalışmalarında "İslam" ve "Türklük" en az "muâsırlaşmak" kadar yer tutmuş, başat/ anahtar kavramlardan olmuşlardır. Onu Batılı sosyolojinin Türkiye şubesi şeklinde düşünmek, dolayısıyla onu salt karşılaştığı nesneyi birebir yansıtan bir aynadan ibaret görmek, ona bir "özellik" atfetmemek baştan hatalarla malul bir okumadır. Bununla beraber sosyoloji ile tanıştıktan sonraki çalışmalarında ve derslerinde Durkheim'den çok bahsetmiştir. Durkheim'le düşüncelerinin birbirine çok yaklaştığı hatta bazı konuları doğrudan ondan devşirdiği vâkidir. Bu yakınlık tartışılmakla birlikte, çok realisttir. Bu hikâyede tarihle sosyolojiyi birleştiren; dün, bugün ve yarını meceden ilmi, metodlu ve sanatsal bir realizm söz konusudur. Denebilir ki "amaçsal bir okur" olarak Gökalp, Durkheim'de aradığı nesneyle mutabık bir yöntem ve malzeme bulmuştur. Bu durumda, ayna Durkheim olmakta ve bu durgun cilalı yüzeyde Gökalp, kendi meselesini seyretmektedir.

Gökalp, Batı sosyolojisini teknik bir mesele gibi algılamıştır. Batı'dan aldığı şey, Türk milletinin ihtiyacına cevap verdiği inandığı şeydir. Batı'nın tekniğini alalım derken kast ettiği sınırların içerisinde sosyoloji de vardır. Gökalp'in Comte sosyolojisinin önemli formülasyonu olan *Üç Hal Yasası* karşısında takındığı tavır, meselenin teknikten öte bir şey olmadığını gösterir. Daha farklı bir deyişle Türk milletinin tarihini de modernleşmeye doğru bir ilerleme şeklinde okumuş, bu kavramları Türk tarihi zaviyesinden yeniden işlemiş, bunları revize etmiştir. Gökalp "teolojik", "metafizik" ve "pozitivizm" tasnifini biraz değiştirerek kabul etmiştir. Bu hâl, onun amaçsal okurluğuna örnek teşkil eder; onun kaygısı bir sosyal felsefe inşası ile devletin hâl ve geçmişini ve dolayısıyla ikbalini kurtarmaktır. Onun büyük resminde "teolojik dönem" ümmet, "metafizik" millet, "pozitivizm" ise evrensel bilim devridir. Bu anlatıda "Biz ümmet devrinden çıkmış millet devrine girmiştik." (Tanpınar, 2018, s. 94). Fakat bunlar Gökalp'te birlikte var olmaya devam ederler; Türkleşmek, İslâmlaşmak ve Muâsırlaşmak şeklinde karşılığını bulan bu üç dönem birlikte örülerek kazazede devleti selamet sahiline taşıyacaktır. Gökalp'in sosyolojisinde Comte'un kaba pozitivizminden ziyade Durkheim üzerinden gelen daha soft/ disipline edilmiş bir pozitivizm/ ilerleme söz konusudur. Gökalp'te Batılı sosyologlarda görüldüğü üzere şiddetli ve karşı konulamaz bir ilerleme düşüncesi yoktur.

Özetlersek Gökalp, Tanzimat sonrasındaki üç eksenle (Osmanlıcılık, İslamcılık ve Türkçülük) hesaplaşan Yusuf Akçura'ya cevap verirken, onun yalnızca Türkçülüğü esas alan fikrine iştirak etmez, daha oylumlu bir zaviyeye geçerek Tanzimat sonrasındaki sorunların etrafında döndüğü üç temel kavram inşa ederek meseleye daha farklı/ yetkin bir yerden yaklaşır. Tanzimat sonrasındaki tartışmaları kendi bünyesinde toplayıp bir çözüme varmaya çalışan bu fikriyatıyla Gökalp, *imparatorluktan ulus devlete* geçiş sürecinde bir başvuru kaynağı olmanın yanında ideolog vazifesi de görmüştür. Ne var ki o, bu keskin geçiş dönemini bir kesinti, nezuher bir şey olarak tahayyül etmemiş olup, daha süregelen bir gelecek imgesini gündemine almıştır. Cumhuriyet ilanından kısa bir müddet sonra vefat etmesi gibi fikriyatı da esasında bir Tanzimat dönemi içinde kalmış olup yeni Cumhuriyet'e ancak Akçura'nın prizmasından geçerek varmıştır. Daha doğrusu "Türkleşmek" ve "Muâsırlaşmak" maddeleriyle Gökalp yeni Cumhuriyet'te âmil olmuş fakat "İslâmlaşmak" maddesiyle sessizliğe terk edilmiştir.

3. Gökalp ve Kurtuluş Teolojisi Sarmalı

Zaman, çetin zamanlardır ve “aydın/ entelektüel”, modern bir Prometheus olarak, geceyi ışıttıp insanlığı ısıtacak ateşi bu sefer göklerden değil; bilimden, modern akıldan taşıyıp getirecektir. Türk “aydınları” özelinde hikâyeye bir “kültür-mekân” da eklenir: Batı. Türk aydını, ateşi, Yahya Kemâl’in (2018, s. 70) şiirinde “Mehlika (ay-yüzlü) Sultan” olarak geçen ve yedi âşığı, peşi sıra dönülmez bir ufka sürükleyen Batı’da bulur; mitsel hikâye üzerinden bir alegori ile söylersek, ölümsüzlük nektarı ve “kurtuluş” bilgisi modern Olympos’ta, yani Batı’dadır. Mitte Prometheus, bir ilk öğretmen olmanın yanı sıra, trajiktir, mahkûm edildiği dağda yenilenen bir acıya hapsedilir. Türk aydını da bu örgünün dolaşık ağlarında gezinir; birçok hususta “hâce-i evvel”dir, eski yeni bütün Tanrılara kurbanlar sunacak, adaklar adayacak, fakat bir türlü çilesini dolduramayacaktır. Gelenek ile modern, hilafet ile cumhuriyet, divân ile sahne sürekli karşı karşıya gelecek ve “kurtuluş”, Tanzimat’tan beri, neredeyse onar yıllık periyotlar şeklinde, seküler teolojisiyle zuhur edecektir. Gökalp, bu hikâyede, “Mehlika Sultan”a âşik gençlerden biri değildir şüphesiz ama “Mehlika Sultan”ın medusa bakışı onu da kısmen tesiri altına almıştır.

Gökalp’in düşünsel faaliyetleri içerisinde en dikkate değer metinlerinden biri şüphesiz “Türkleşmek, İslâmlaşmak, Muasırlaşmak” adlı kitabıdır. Kitap ilkin 1911-1912 yılları arasında Türk Yurdu Dergisi’nde uzun bir yazı dizisi şeklinde yayımlanır. Gökalp, sekiz sayıda yayımladığı ve yaklaşık 80 sayfa ihtiva eden bu çalışmasıyla devletin *ideologya örgüsünün* teorik çerçevesini temellendirmeye çalışır. Bu, söz konusu dönemde Türk düşüncesi için henüz tâze bir atılımdır; geçmişsiz, kıyaslanma olanağından yoksun, kendi kendinin mümini bir güzergâhtır. Manifesto niteliği de olan bu makaleler 1918’de kitaplaştırılır. Kitaplaşan metinde 11 bölüm yer almaktadır. Bunlar sırasıyla; üç akım, dil, gelenek, kültür, Türklük, eğitim, mefkûre, Türk milleti/ Turan, millet/ milliyet, vatan ve İslam’dır (Gökalp, 1976). Kitapta Türklük “üst-anlatı”dır. Bu “üst anlatı” modernleşmenin bütün haylaz çocuklarını ve bu haylaz çocuklarla kavgalı olan eski sakinlerini tek bir çatının/ ailenin fertleri hâline getirmek ister. Kitaba dâhil olan kavram ve düşünme biçimi, tarihsel kökleri olan ve fakat modern bir ulus inşası için revize edilen bir Türklük mefkûresi içinde gündemleştirilir. Sır/ büyü “Türk” ve “Türklük”tür, hatta bunlar, yangın yeri memlekette kurtarılacak yegâne şeylerdir; geriye kalan araç-gereç, kavram ve düşünme yöntemleri, söz konusu ikiliyi kurtarmak için devreye sokulur.

Eserde temel mevzu “Osmanlı (Türkiye) nasıl kurtulur?” sorusu etrafında şekillenir. Kitap bir anlamda “kurtuluş teolojisi”nin pratiğe dayalı epistemolojisi hüviyetindedir. Daha farklı bir şekilde söylenirse Gökalp, pratik bir aklın ilkelerini yazmaktadır. Metcezir bir dünyada bir *devlet sırrı* beğenmektedir adeta. Kendi görkemli geçmişinin altında ezilen bir organizmanın kök hücreleri ile bu organizmanın yeni yaşam alanlarından aldığı parçacıklarla bir terkip kurarak yeni bir bütün/ yeni bir organizma oluşturmaktadır; böylece hem kök hücreleri alınan organizmanın kültürel ve tarihsel genomunu aktaracak hem de bu organizmanın tarihsel evrim sebebiyle kısıtlanan yaşama iradesi ve kudretini geri kazandıracaktır. Esas örüntünün/ sırrın bu olduğunu söylemek mümkündür; lâkin Gökalp, bir teşbihle söylenirse, bir meyveyi çekirdeğinden yaratmaya çalışmaktadır ve bu, pratik bir hâle gelerek bir bütün olacaktır. Tarihe aksiyoner bir müdahale için bir davetiyedir bu; akli karışıklar için de bir kılavuz mesabesinde. Bu bağlamda “Türkleşmek, İslâmlaşmak, Muasırlaşmak” tezi yazıldığı süreçte Descartes’in “*cogito*”sunu andıran bir postüla görevi görmüştür, denilebilir. “Türklük mü”, “İslam mı”, “modernleşmek mi” yahut “Müslüman coğrafyada devleti kurtaracak ve yeniden yapılandıracak fikri akım/ lar hangisi olmalıdır?” sorusuna cevap aranmıştır. Vakıa, bir medeniyet bilincinin özgüveni içerisinde ele alınır.

Gökalp, dönem itibarıyla memlekette; “Türkleşmek”, “İslâmlaşmak” ve “Muasırlaşmak” şeklinde üç fikri akımın ortaya çıktığını ifade eder. Bunlardan ilk ve öncelikli olanı muasırlaşmaktır. Muasırlaşmak, bugünkü kullanımıyla modernleşmek; bilindiği üzere resmi bir politika olarak Sultan Mecid zamanında, Sadrazam Mustafa Reşit Paşa tarafından 3 Kasım 1839 tarihinde Gülhane Parkı’nda *Gülhane Hatt-ı Şerifi* okumasıyla başlar. Gülhane Hatt-ı Şerifi/ Tanzimat Fermanı çok önceden başlayan bir malumun ilamıdır. Tanzimat Hareketi bir modernleş(tir)me sosyolojisidir. Adına *Türk modernleşmesi* denilen bu siyaset sosyolojisi,

Ferman'ın okunduğu günden bu yana zarurî bir politika olarak devam etmektedir. Kısacası Tanzimat/ modernleşme, *devlet akli* projesi olarak yürürlüktedir. Bu zaruri “terâcim-i ahvâl”, Türk aydını tarafından da esaslı bir kural sayılmıştır.

Bu itibarla, Türk modernleşmesine olan inancın derinliği ve bu bağlamda ortaya çıkan ilerlemenin kabulünden dolayı kamusal alanda bu fikriyatın belirgin bir misyoneri, propagandist bir dergisi yoktur. Şurasını da söyleyelim ki Türk modernleşme tarihinde modernite devletin resmî politikası olduğundan sivil bir kitlenin savunusuna muhtaç olmamış, doğrudan (aydınlanmacı) bürokratik protezlerle var olmuştur. Kurumlar, akımlar, aydınlar, dergiler, gazeteler özsel bir şekilde bu düşüncenin az çok savunucusu sayılırlar. Mesela İslamcılık düşüncesinin savunucuları “Sırat-ı Müstakim” ve “Sebil-ür Reşat” dergileridir. Bu dergiler devrin İslamcılık cereyanının kaleleridirler. Aynı şekilde Türkleşmenin arka planında “Türk Yurdu Dergisi” bulunmaktadır. Fakat bu üç akım, teferruatta ve dünyayı yorumlama tarzlarında farklılık arz etse de, üçü de, en temelde, modernleşmenin yol açtığı sorunlarla mücadele fikrinden doğmuşlardır. Doğuş şartları itibarıyla İslamcılık ve milliyetçilik akımları birçok cihetten modernlerdir. Bu nedenle modernleşmenin, nevi şahsına münhasır bir katalog talebi yoktur (Gökalp, 1976, s. 1; Hüküm, 2021, s. 39). Hülâsa bu üç akımda aynı gâyeden doğmuşlardır.

Evvelce bahsettiğimiz gibi Gökalp bir terkip peşindedir. Mebde muasırlaşmak, mead Türkleşmek, araf ise İslâmlaşmaktır. Üç cereyan da mevcut hâliyle değil ideal anlamlarıyla kabul görmektedir. Türklüğü ve İslam'ı modernlikle karşılaştırma ve ona onaylama, kabul ettirme ihtimamı da var. Bu bazen açık bir şekilde bazen de gizil olarak yapılmaktadır. Çağdaş akımlardan milliyetçilik neden modernlik veya İslamcılıktan sonra ortaya çıkmıştır sorusuna Gökalp (1976) ihtiyatlı yaklaşır. Osmanlı Türk'tür, İslam'dır. Dolayısıyla var olan bir şeyin yeniden üretilmesine gerek yoktur. Osmanlı'nın Türk olması ile yeni ulusçuluk arasında bir analogi kurar ve bu çıkarımdan Avrupalı olduğunu iddia eder. Şerif Mardin (2020) çevre ve merkez dikotomisi üzerinden Osmanlı'nın devlet yönetimi ve bürokrasi sosyolojisi ile ulus devlet yapısı arasında Gökalp'e benzer bir düşünceden bahseder. Ancak Mardin'le Gökalp'in Osmanlı ile Avrupa arasında kurdukları diyalog biçimi farklıdır. Mardin, merkezi yönetim biçimi üzerinden Gökalp ise millilik üzerinden bir analogi kurar. Gökalp'te merkez milli kültür olmaktadır. Osmanlı nihayetinde her iki sosyologda da Avrupalı bir bağlama oturtulmaktadır. Kavramlar ya da fikirler üzerine düşünürken politik ve sosyal dilin *modern ulus devlet* semantiğinin daha işlevsel olduğu görülmektedir. Gökalp'te merkez söz konusu olduğunda kuruluş ve kurtuluş sarmalında *politik psikoloji* ve *politik teolojinin* birlikte işlerlik kazandığı söylenebilir.

Gökalp'te (1976) “kurtuluş teolojisi” sarmalı *milliyetçilikte* demirlemiştir. Zira ona göre asrın son idraki budur. Devlet, millet ve milliyetçilik arasında herhangi bir fark yoktur. Devlet ve milliyet Türk milletine ait mefkûrenin özüdürler. Devlet var olanın, milliyetçilik ise ideal olanın adıdır. Bir dönem Osmanlı için zararlı addedilen milliyetçilik akım/ları, bugün kurucu rol oynayabilecek aşamaya gelmiştir. Devlet bu akımı görmemezlikten gelemez ve gelmemelidir. Milliyetçilik, Türk milletinin ve devletin fitratında vardır. Milliyet meselesi bu özsel/ yapısal durumdan dolayı bugüne değin sorunsallaştırılmamıştır. Başka bir ifadeyle Osmanlı'da Türkler arasında milliyetçilik akımının çok daha erken bir dönemde çıkmamasının nedeni Türklerin devletle Türklüğü bir ve aynı görmüş olmalarından kaynaklanmıştır. Türk devlet geleneği içerisinde muhalefetin Batı toplumlarında olduğu gibi olmamasının nedeni de budur. Devlet ve Türklük bir ve aynı olduğundan, devlet pek ve kudretli durduğu sürece Türklük bir krizle bütünleşik düşünülmemiştir ama ne zaman ki devletin inkıraz hâlinde olduğu fark edilmiştir, Türklük de bununla bütünleşik düşünülüp aksiyoner (kurtarıcı) olarak Türkçülük akımı da devreye girmiştir. Türk devlet geleneğinde devletin iradesi ve kudreti ile Türklük arasında bir ayrıma gidilmemiştir; Türkler bir aile, devlet de bu ailenin mülkü olarak idrak edilmiştir. O hâlde Türkçülük muhalif bir akım olarak değil, devlet erkinin kudretiyle/ zafiyetiyle alakalı bir husustan çıkmıştır.

3.1. Gökalp ve Yer Bildirimi

Gökalp'e göre Türklüğün vicdanî İslâm'dır. Türk Müslüman'dır. Türklük ve İslâm aynı millet demektir. O, İslâm'ın tasavvufî yorumlarının Türklük yapısıyla daha uyumlu olduğunu iddia eder (Erdil, 2022, s. 56-61). Dolayısıyla tarihsel okumalara açık bir felsefesi vardır. *İslamcılık, Türkleşmekle eşitlenmektedir*. Kelimeler ve kavramlar arasında bugün zannedildiği gibi bir ayrılık-gayrılık yoktur. Dini ve siyasi bir düşünce biçimi olarak İslamcılık kavramının ilkezi Gökalp tarafından kullanıldığı iddiası olası bir durumdur (Özcan, 2001). İslâm sosyolojisi terkihi de kendisine aittir. Hâsılı, "Türkleşmek, İslâmlaşmak, Muasırlaşmak" kitabı bir İslâm sosyolojisi denemesidir iddiası tartışılabilir. Çünkü birçok açıdan bu eserde bir *genel sosyolojiden* veya *din sosyolojisinden* çok *İslâm sosyolojisi* anlayışı hâkimdir. Bu muhitte çoğu zaman İslâm merkezli düşündüğü ve özellikle mevcut fikri akımları yazdığı dönemde İslamcı bir görüntü çizdiği söylenebilir.

Bu minvalde, Gökalp Türkleşmeyi, terkihin ya da sentezin birinci basamağı addeder. Yeni gelişen devrin realitesi şeklinde Türkçülükle İslâm'ın uyuşabildiği alanları tartışır. Osmanlı için Türk ve İslâm kültürlerinin yeni siyaset için önemli olduklarını ve buradan bir *yol düşüncesinin* çıkabileceğini düşünür. Zira Gökalp'e göre Türkçülüğün asıl gâyesi *Türk İslâm Devletini* kurmaktır. Bu doğrultuda ulusal ideal ülkü Türklükse, ümmetin ideali de İslâm'dır. Dolayısıyla Türk milliyetçilerinin bir İslâm/ ümmet topluluğu programı olmalıdır. Gökalp bu bağlamda ortaya koyduğu "*ümmet programı*" projesine dair temel ilkeler, özetle: "Arap alfabesi kullanımı, İslâm bilim terimleri sözlüğü, İslâm eğitim programı, din adamları (müftüler) arasında diyalog, hilalin kutsallığı." Bu ilkeler İslâm dünyasında uygulanmalıdır. Bu suretle din, millet, devlet ve medeniyet arasındaki münasebetleri ümmet programına göre hazırlar. Bu projenin/ yaklaşımın ardılı olarak Gökalp, *Türkçülük hâlihazırda bir İslamcılık programıdır* sonucuna varır (Karakaş, 2008, s. 457).

Ancak Gökalp, bu noktada Türkçülerle İslamcılar (Panistlamistler) arasında bir ayrım yapmayı ihmal etmez. Salt İslamcılık siyasetini, Türk İslâm toplumunun tarihsel koşullarına uygun bir form olmadığını; hatta tüm Müslüman toplumları ihata etmediğini dile getirmeye çalışmıştır. Bütün bir içtimai hayatı İslami esaslara bağlamak isteyen İslamcılarını eleştirir. Farklı metinlerinde de İslamcılık siyasetine yakın tezler ileri süren Gökalp, nihai anlamda Türkçülükle İslâm arasında bir kırılma, ayrık bir durum görmemektedir. Ona göre Türkler hiçbir zaman İslâm inancına aykırı tezleri, duyguları kabul etmezler (Karakaş, 2008, s. 457). Denilebilir ki Gökalp'in Türkçülüğü, ulus devlet formatına göre organize edilmiş bir İslamcılıktır. "Millet" tanımını "ümmet"le eşanlamlı kullanan İslamcılıktan farkı budur. Ümmet, onda "medeniyet" ile birlikte bir anlam taşır; devlet, medeniyetin içinde bulunur fakat ondaki esas hâl "hars"tır (kültür). Gerçekten de Latin milletler aynı medeniyet dairesindedirler fakat her birinin "hars"ı kendilerine hasır ve her biri ayrı bir entite olarak milletleşmiştir.

İslâmlaşmak Türkleşmeye dayanaktır. Muasırlaşmayı da böyle değerlendirmek gerekir. Türk ve İslâm kültürü birbirini tamamlayan yapılardır. Tarihsel koşullar gereği bu sosyolojiye modernleşme saiki de eklemlenir. Gökalp'te muasırlaşmak teknik açıdan savunulmaktadır. Ona göre biz Batı'nın sadece tekniğini alıp kullanabiliriz. Dolayısıyla Türkleşmek, İslâmlaşmak, Muasırlaşmak arasında herhangi bir çatışma yoktur. Türk ulusal olanı, İslâm ulusaşırıyı, muasır ise bilim ve tekniği karşılamaktadır. Gâye ve hedef Türk İslâm devletini içine düşmüş olduğu cendereden çıkarmaktır. Bu terkipte Türklük siyasal ve kültür, İslâm ahlak, modernlik tekniktir. Karakaş'a göre bu terkipte dikkat çeken ve değerlendirilmesi gereken ölçüt; Gökalp'in kültür ve medeniyet tasavvurunda aranılmalıdır. Dolayısıyla Gökalp'in yaklaşımı ayrık değil, birleştirici ve sentezcidir. Kalkış noktası toplumsal gerçeklik ve toplumsal dayanışmadır. Bu yaklaşıma göre tarihsel koşullar, uzlaştırmayı tarihsel ve toplumsal bir zorunluluk olarak düşünce sisteminin temelini koymayı gerektirmiştir. Bu anlamda Gökalp'in yaklaşımı "*muhafazakâr, dayanışmacı ve teknik olarak ilerlemeci*" bir model olduğu söylenebilir (Karakaş, 2008, s. 459).

Yeni terkiplere doğru yol açan Ziya Gökalp, bu doğrultuda içtihat meselesini gündemine almış, İslami anlamda yeni hayat tarzının fikhini savunmuştur. Bu doğrultuda İslâm hukuk usulü yerine, örf ve harsa dayalı "içtima-i usul-ü fikh" adını verdiği yeni bir hukuk usulü önerir. Bu

yaklaşımı dolayısıyla İzmirli İsmail Hakkı tarafından eleştirmiştir (Topal, 2012, s. 7). Bu usulü fıkıh tartışmaları dışında özellikle Türkçülük ve İslamcılık arasındaki tezlerine yönelik dönemin İslamcılar tarafından çok fazla eleştirilmemiştir. Hâkezâ İslamcılığı benimseyenler arasında da milli kültür düşüncesi üzerinden Gökalp'in yaklaşımına yakınlaşanlar vardı. Ayrıca bu noktada bir parantez daha açmak gerektir. Gökalp zannedildiği gibi seküler bir milliyetçi değildir. Başka bir ifadeyle bugün milliyetçilik nazariyesi seküler bir yaklaşım biçimi olarak görüldüğü için Gökalp'in düşünce dünyası da aynı görüntüyü çağırıyor gibi düşünülmektedir. Yusuf Akçura, "Üç Tarz-ı Siyaset"te dini araçsal bir bağlamda dikkate değer bulurken Gökalp için din insan ve düzen için aslı bir unsurdur. Bu yaklaşımından dolayıdır ki Cumhuriyet sonrası Ankara'da dostane bir şekilde karşılanmadığı, kimliğinden dolayı istenmediğine dair çeşitli rivayetler var (Sunar, Erdem, 2024). Ankara'dan Diyarbakır'a dönüşünde bu baskıcı, etiketleyici unsurların etkisi olduğu çeşitli mahfillerde dillendirilmektedir.

Değişen şartlar dolayısıyla gerek siyasette, gerek yaşayışta Gökalp dikkat çekici yeni yaklaşım ve iddialar ortaya atmıştır. Merkezden çevreye doğru bir değişim formasyonunu savunmuştur. Toplumunu değil devleti savunmak, bireyi değil kurumları güçlendirmek ve yeniden reforme etmek gerekmekteydi. Buradan birey ve toplumu dışarıda tuttuğu yargısı çıkarılmamalıdır. Modern dönemde gerek Osmanlı gerekse başka imparatorlukların sınırları içerisinde bulunan toplulukların milliyetçilik akımları ile birlikte devlet kurduklarını gören Gökalp, Osmanlı Türk devleti için de odak noktaya odaklanır. Sisteminin ayırt edici vasfı ideoloji, milliyetçilik ve devlet gibi üçlü yapının sistematik biçimde yeniden okunmasıdır. Gökalp *ulus devlet* merkezli ve *milli* bir toplumsal mantık ağı içinde Türkçülüğü, ümmetçiliği ve çağdaşlığı birleştirir. Kısaca bu akımları aynı ulus devlet mantığı/gerçekliği içinde mezc eder. Türk harsı bunu gerektirir.

Geleneksel Türk devlet tarihi versiyonlarını ve modern devletlerin yeniden kuruluş hikâyelerini sistematik bir biçimde okuyan Gökalp istediği sistemin odak noktasını kozmopolitan yönetim tarzından ulus devlet tarzına kaydırır. Hars ve medeniyet açılımı bu bağlam üzerinden sonuçlanır. Türklüğü, İslam'ı ve modernliği Müslüman olan Türklük havuzunda toplamayı, geleneksel devlet kurumlarının reforme edilmesi üzerinde durur. İmam Hatip Liseleri gibi okulların açılması, devletin yönetiminde bir diyanet sisteminin kurulması gerektiğinin (Erşahin, 1998) sinyallerini çok önceden verdiği görülür. Gökalp'e göre mevcut yapının milliyetçilik-ulus-devlet üçlü sistemi içerisinde yeniden kurmanın yolu Durkheim'in sosyolojik yöntemi üzerinden gerçekleşir.

3.2. Gökalp'in Merdiveni: Mefkûre

Mefkûre, Gökalp'in 1910'dan 1924'te ölümüne kadar uzanan düşünce hayatının anahtar kavramıdır. Gökalp, Fransızca "idee"den "ideal"ın türemesini baz alarak, Arapça "fikir"den "mefkûre"yi türetmiştir. İlk yazılarında metafizik bir formasyon içinde kullanılan mefkûre, Balkan Savaşları sonrasında ideolojik bir fikir haline gelir. Başka bir ifadeyle felsefik kavram olmanın ötesinde politik bir kavrama dönüşür. Edirne'nin geri alınması, İttihat ve Teraki iktidarının getirmiş olduğu moral ve motivasyonla yazmaya başlar (Köroğlu, 2010, s. 135, 136). Artık metafizik/ felsefik belirsizliklerden ziyade çok daha temel bir konu vardır: kaybolmaya başlayan imparatorluğun ardından duyulan üzüntü ile yeni ütopyaya beslenen iştiaak. Anlam örüntüsü mefkûrede birleşir.

Bu bağlamda Gökalp'e göre çağdaş Türk toplumunun vicdanı üç boyutludur: milliyetçilik, ümmetçilik ve çağdaşlık. Bu vicdanın sınırları dil ile belirlenmiştir. Wittgenstein'in (1996) "dilimin sınırları, dünyanın sınırlarıdır" özdeyişini hatırlatan bir kesinlikten konuşmaktadır. Gökalp'in poetika ve mefkûresi bu bağlam üzerinden yükselmektedir. Dil bir gösterge biçimidir. Türkleşmenin, İslamlaşmanın ve modernleşmenin merdiveni dilden geçer. Dilsiz mefkûre hiçliktir. Varlık ancak mefkûre üzerinden var olabilir. Mefkûre için dili anlam bakımından çağdaşlaştırmak, terim yönünden İslamlaştırmak ve imlâ yönüyle de Türkçeleştirmek gerekir. Türkçe İslam dilidir. İbadet dilinin (öz) Türkçeleştirilmesindeki sebebi burada

aramaktadır. Tarih, din ve bilime dayalı olarak hazırlanması gereken eğitim müfredatı da bu bağlam üzerinden çözüme kavuşturulmalıdır. Wittgenstein da “Felsefi Soruşturmalara” (2023) da eksenini “dil”den “kültür”e kaydırır; dil ile kültür/ din iç içe geçmişlerdir. Belirli bir dil, belirli bir kültürel durumu var sayar. Din ise bu kültürün çekirdeğidir. Gökalp (1976), kavram ve yeni kelimeler bahsinde “dil”, “din” ve “medeniyet”in bir nedensellik edası içinde esas alınması gerektiğini düşünür. Çünkü millet tek başına bir entite değildir; ancak bir dil, din ve medeniyet dairesinde (Kılıç, 2000, s. 9) var olabilir.

Gökalp’in yaklaşımında teolojik-politik’in mahali *mefkûre*dir. Normalde birbiriyle çatışır gibi görünen Türkleşmek, İslâmlaşmak, Muasırlaşmak kavramları mefkûrenin diyalektik zemininde kesişir. Tabiri caizse mefkûre anahtar kavramdır. Yer bildirimidir. Bu teolojik-politik konum ile onun ütopyası arasında ilişki bir durum vardır. Bilindiği üzere Gökalp’in ütopyası Kızıl Elma/ Turan’dır. Gökalp (1952, s. 5), "*Vatan ne Türkiye’dir Türklere, ne Türkistan/ Vatan büyük ve müebbet bir ülkedir: Turan.*" dizeleriyle Kızıl Elma’yı sloganlaştırır. Turan’ın göstergesi dildir. Bu noktada esas olan dil; İstanbul lehçesidir. Tarih, din/gelenek ve bilim bir dille/ poetikada varlık bulurlarsa mefkûre ortaya çıkar. Kültür haritasında İstanbul’dan Türk yurduna yayılan Turan mefkûresi/ Türk İslam medeniyeti hayali her daim dolaşımdadır (Örfi, 2014, s. 21, 22). Temel hedef milli düşünce ve birliktir. Mefkûre tarihsel gerçekliğe dayalı olgunlaşmış ülküdür. Karşıtı mefhumedir (Koroğlu, 2010, s. 133).

Mefkûrenin yaratılış dönemi buhranlı zamanlardır. Mefkûre milli birlikten doğan şuur ve asliyet/ ictimai hayattır. Durkheim’in (2006) “kollektif vicdan” sosyolojisi bu poetikada işlevseldir. Başka bir ifadeyle Gökalp mefkûrenin izini sürerken Durkheim’in hayaleti yanı başındadır. Durkheim’in sosyoloji mantığı Gökalp’in dağarcığında sürekli büyüyen ve yenilenen bir yazıya dönüşür. Mefkûresiz toplumlar yok olmaya mahkûm toplumlardır. Mefkûre önce toplumsal töre, sonra yasaya dönüşür. Durkheim’in sosyolojisine de karışan Comte’un (Giddens, 2009) toplumsal düzen ve ilerleme felsefesi Gökalp’in dünyasında ve mefkûre sosyolojisinde Türkçeleşir.

Şüphe ve eleştiri birbirine yakın diyalekt kavramlardır. Eleştiri ve kritik gibi. Gelenek, millet ve gelecek tasavvurları mefkûre modelinde içkindir. Bir terkip söz konusudur. Turan ve Türkistan terkinin parçasıdır. Sosyalizm millî mefkûrenin düşmanıdır. Türkleşmenin nihai hedefleri arasında Turan coğrafyasını mamur etmek vardır. Millî mefkûrenin coğrafyası Türklerin oturduğu ve Türkçe konuşulan her yerdir. Dil, din/gelenek ve mefkûre arasında var olduğu iddia edilen seçici yakınlık sanıldığından çok daha öte bir şeydir. Bir dini kabulde dilin etkisi önemlidir. Dine inanmak için dil, millet olmak içinse din gereklidir. Geleneğin sürdürülebilirliği bu bağlam üzerinden devam eder. Fransa’dan kovulan Protestanlar Almanya’da Cermenleşmiş, Bulgarlar Hıristiyanlığı kabulden sonra Slavlaşmıştır. Din, millet ve devlet dilin sınırları içerisinde varlık bulurlar. Bu nedenle dil çok geniş ve kompleks bir yapıdır. Devlet dil, din ve milletin merkezde olduğu mefkûre için özel ihtimam göstermelidir (Gökalp, 1976). Gökalp dil, din, millet ve devlet gerçeğine rağmen Türklüğün kabulünde zorlukların yaşandığını ve bu tarihsel gerçekliğe kuşkuyla yaklaşıldığını iddia eder.

Mefkûre için birçok şey yazmak mümkündür. Meseleyi toparlayacak olursak Gökalp’in yaklaşımında dil, din, millet ve devlet birliğinin yanında ümmet birliğinin de olması gerektiğidir. Din/ diyanet ve hukuk bu terkip üzere akışkan bir vaziyet alır. İctihad kapısı her daim açıktır. Mefkûresiz hukuk, her zaman, tali hasardır. Devlet milli mefkûreyi bir düzene sokmak için uğraş vermemelidir. Ülkenin sınırları global/ kozmopolit hale gelerek farklı akışlara müsaade eden geçirgen ekranlara dönüşmemelidir. Milli mefkûre, vatan coğrafyasında gayr-ı müslimlerin olmaması gerektiğine işaret eder. Toplumsal dayanışma için “Tehcir” mukadderdir. Hülâsa Gökalp’in merdiveninde ilerlemek için sırasıyla; önce dil, sonra tarih, tarihten sonra din, dinden sonra eğitim gelir. Bu akışkanlık refleksif bir edayla milli dil, milli tarih, milli kültür ve milli ekonomi şeklinde uzar gider. Velhasıl; “*Mefkûre hâlin mürebbsi ve istikbâlin hâliki olmakla beraber mazinin bir şen’iyetidir. Milletinin mazisinden gelip onu istikbâline doğru iten fikrî bir hamlesidir.*” (Gökalp, 1976, s. 69).

Sonuç

Ziya Gökalp'in hayatı etrafında, yaşadığı devrin sosyal, siyasal ve kültürel hareketlerin, sistemlerin tümünden izler bulmak mümkündür. Bu nedenle baş döndürücü ve teferruatlı bir hayatı vardır. İlmi, poetikası, düşüncesi ve siyasal yaşam öyküsü de metcezir gibidir. Türk sosyolojisinin ilk önemli kurucusudur. Birçok eser yazmıştır. Dolayısıyla Türk sosyolojisini çok derin bir şekilde etkilemiştir. Entelektüel/ fikri sermayesi, Osmanlı idealinde öze dönmekten ulus devleti kurmaya doğru evrilerek oluşmuştur. Ancak Cumhuriyet Türkiye'sinin teo-politiğinde Gökalp sosyolojisinin varlığı ve ağırlığı hep tartışılıp gelmiştir.

“*Türk milletindenim, İslam ümmetindenim ve Batı medeniyetindenim.*” söylemi doğrultusunda ortaya koyduğu tasavvur ile Gökalp, Osmanlı devlet ve toplum yapısının tarihsel gerçekliğini dikkate alarak bir çözüm önerisinde bulunmaktadır. “Türkleşmek, İslâmlaşmak, Muasırlaşmak” kitabı manifesto niteliğinde bir eserdir. Gökalp'in Türklük, İslam ve modernleşme karşısında takındığı tavır önemlidir. Onun hem bu metni hem de diğer çalışmaları dönemin fikri daüsilası hakkında önemli bir hafızadır. Milliyetçi bir çizgide yer alan Gökalp bazı vakitler İslamcılarının tezlerine çok yakın durabilmiştir. Söz konusu “Türkleşmek, İslâmlaşmak, Muasırlaşmak” çalışması ile İslamcılığı Türkçülükle eşitlemiştir. Yanı sıra yine bu eserinde genel bir çerçevede Türk/ İslam toplumu ile modernleşme arasındaki diyalogu gerçekleştirebilir bir çerçeveye yerleştirmeyi denemiştir. Müslüman/ Türk kalarak modernleşmenin imkânı üzerine kafa yormuştur. Buhanlı bir dönemde Türk İslam geleneğine dayanan bir benlik/ ulus devlet bilinci ortaya koymuştur.

Modernleşmek Tanzimat'la başlayan bir “devlet aklı” projesidir. Bu dağarcıkta İslâmlaşmak ve Türkleşmek de yer alır. Gökalp ile birlikte bu üç akım bir terkip olarak bürokratik aydınlanmanın bir rüknü olagelmıştır. Kemalizm, milliyetçi muhafazakâr cenah ve Türk sosyolojisi bu aydınlanmadan beslenmiştir. Süreç içerisinde İslâmlaşmak paradigması birçok noktada geri planda tutulmuştur.

Gökalp, söz konusu metinde Akçura'nın tezini kabul etmez. Nihayetinde, Akçura'nın düşünceleri Cumhuriyet Türkiye'sinin fikrî kuruluşunda etkili olmuş görünmektedir. Ancak Gökalp'in sonradan yazacağı “*Türkçülüğün Esasları* (2002)” kitabında Akçura'ya yakınlaştığı söylenebilir. Ziya Gökalp'in yazmış olduğu “Türkleşmek, İslâmlaşmak, Muasırlaşmak” kitabının da yer ve zaman olarak yol düşüncesinin hazırlığı açısından dikkate değer bir çalışmadır. İçerik entelektüel açıdan tartışılabilir ancak Türk modernleşme tarihinde yeniliklere ışık tutması açısından mühim bir yer tutar.

Sonuç olarak bu makalede Gökalp'in “Türkleşmek”, “İslâmlaşmak”, “Muasırlaşmak” kavramlarını aralamaya çalıştık. Bu bağlamda temel referansımız “Türkleşmek, İslâmlaşmak, Muasırlaşmak” (1976) adlı metindi. Doğrusu bu makalede salt bu eserle ve metinde yer alan üç temel kavramla yetinmedik. İhtilaflara/ ayrıntılara çok fazla odaklanmadan resmin bütünü üzerinden yaklaşımımızı ortaya koymaya çalıştık. Hâsılı, kendi Gökalp'imizi yazdık, sizin değil.

Kaynakça

- Akçura, Y. (2019). *Üç tarz-ı siyaset*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Durkheim, E. (2006). *Toplumsal işbölümü* (Özer Ozankaya, Çev.). İstanbul: Cem Yayınları.
- Erdil, M. (2022). *Türk sosyolojisi ve tasavvuf*. Sakarya: Eksen Yayınları.
- Erhat, A. (1996). *Mitoloji Sözlüğü*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Erişirgil, M. E. (2007). *Bir fikir adamının romanı Ziya Gökalp*. (Aykut Kazancıgil, Cem Alpar Yay. Haz.). Ankara: Nobel Yayınları.
- Erşahin, S. (1998). Meşihat-ı İslamiye'den "diyanet riyaseti"ne: Ziya Gökalp'in şeyhülislamlık

- tasarısı. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. Cilt: XXXVIII. 333-361.
- Heyd, U. (2023). *Türk milliyetçiliğinin temelleri Ziya Gökalp'in hayatı ve eserleri* (Cemil Meriç, Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Hüküm, M. (2021). Bir ideoloji çekirdeği olarak Sebilürreşad'ın Sırât-ı Müstakim yılları. *Sırât-ı Müstakim/ Sebilürreşad ve Mehmet Akif Ersoy*, (Ali Kurt, ed.). Kocaeli: Gölcük Belediyesi Yayınları, 39-62
- Giddens, A. (2009). *Kapitalizm ve modern sosyal teori* (ÜmitTatlıcan, Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Gökalp, Z. (1952). *Ziya Gökalp külliyyatı I: şiirler ve halk masalları*. (Fevziye Abdullah Tansel, yay. haz.). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, .
- Gökalp, Z. (1976). *Türkleşmek, İslâmlaşmak, Muasırlaşmak*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Gökalp, Z. (2002). *Türkçülüğün esasları*. İstanbul: Toker Yayınları.
- Karakaş, M. (2008). Ziya Gökalp'e yeniden bakmak: literatür ve yeniden değerlendirme. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*. Cilt 6. Sayı 11. 435-476.
- Kemal, Y. (2018). *Kendi gök kubbemiz*. İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları.
- Kılıç, R. (2000). Ziya Gökalp'te din ve medeniyet ilişkisi. *Dini Araştırmalar*, Cilt 3, Sayı 7. 7-17.
- Köroğlu, E. (2010). *Türk edebiyatı ve birinci dünya savaşı (1914-1918)*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Mardin, Ş. (2020). *Türkiye'de toplum ve siyaset* (Mümtaz'er Türköne/ Tuncay Önder, Der.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Örfi, S. (2014). *Ziya Gökalp ve mefkure arasındaki münasebet vesilesiyle bir tedkik tecrübesi*. İstanbul: Doğu Kitabevi.
- Özcan, A. (2001). "İslâmcılık", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/islamcilik#2-ikinci-mesrutiyet> (Erişim tarihi: 03.10. 2024).
- Sunar, L. ve Erdem, S. (2024). Ziya Gökalp. *İslam Düşünce Atlası*, <https://islamdusunceatlasi.org/ziya-gokalp/493>. (Erişim tarihi: 05.11.2024).
- Tanpınar, A. H. (2018). *Yahya Kemal*. İstanbul: Dergah Yayınları.
- Tanpınar, A.H. (2018). *Ondokuzuncu asır türk edebiyatı tarihi*. İstanbul: Dergah Yayınları.
- Taylor, Ç. (2014). *Seküler çağ* (Dost Körpe, Çev.). İstanbul: İşbankası Yayınları.
- Topal, Ş. (2012). Ziya Gökalp'in içtimâi usûl-i fıkıh önerisi ve izmirli ismail hakkı'nın karşı eleştirisi. *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2 (2012). 7-25.
- Wittgenstein, L. (1996). *Tractatus logico philosophicus*. (Oruç Aruoba, Çev.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Wittgenstein, L. (1923). *Felsefi soruşturmalar*. (Haluk Barışcan, Çev.). İstanbul: Metis Yayınları.

ETİK ve BİLİMSEL İLKELER SORUMLULUK BEYANI

Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara ve bilimsel atıf gösterme ilkelerine riayet edildiğini yazar(lar) beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'nin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk makale yazarlarına aittir.